

Kansallissosialistinen Jumala

Katsaus Kolmannen valtakunnan poliittiseen teologiaan

MIKA OJAKANGAS

Johdanto

Tarkoituksenani on tässä kirjoituksessa tarkastella saksalaisen kansallissosialismin suhdetta yhtäältä kristinuskoon sekä toisaalta uskontoon ja uskonnollisuuteen ylipäänsä. Olen tietoinen, että eräät tutkijat ovat pitäneet kansallissosialismia itseään eräänlaisena uskontona. Jonkinlaisen uuden uskonnon luominen joidenkin natsien mielessä toki oli, ja on selvää, että monet natsiseremoniat rituaaleineen, lauluineen ja lavastuksineen muistuttivat uskonnollisia kulttimitenijoja (ks. esim. Mosse 1975). Ajatus kansallissosialismista uskontona ei kuitenkaan virinnyt liikkeen alkuaikoina, eikä esimerkiksi Hitler hyväksynyt koskaan tällaista tulkintaa: ”Kansallissosialismi ei ole kulttiliike vaan yksinomaan kansainen poliittinen oppi, joka perustuu rodullisille periaatteille” (Domarus 1962/1963, osa I, 893; ks. myös Hitler 1941, osa I, 422–423). Itsekin näkisin, että liikkeen tarkoituksena oli lähinnä ammentaa aineksia olemassa olevista uskonnoista, eikä yrittää luoda kokonaan uutta poliittista uskontoa. Yksi näistä uskonnoista oli saksalaisille jo vanhastaan tuttu kristinuskon ja eritoten luterilaisuus.

Kansallissosialismi ja kristillisyys

Toisinaan on väitetty, että natsismi oli täysin antikristillinen liike (ks. esim. Poewe 2006), mutta kuten Richard Steigmann-Gall (2003) on valaisevassa tutkimuksessaan osoittanut, enemmistö natsijohtajista ei suinkaan ollut välttämättä antikristillisiä. Itse asiassa suurin osa puolueen rivijäsenistä pysyi jonkin kirkon jäsenenä aina natsi-Saksan tuhoutu-

miseen saakka. Natsieliitinkin keskuudessa antikristityt olivat loppuun asti vähemmistönä. Edes Hitler ei ainakaan julkisuudessa vastustanut kristillisyyttä, vaan väitti päinvastoin loppuun asti toimivansa kaikkivaltiaan Luojan tahdon mukaisesti. (On totta, että eräiden lähteiden mukaan Hitler olisi yksityisissä keskusteluissa tuominut kristinuskon jo varsin varhaisessa vaiheessa 1930-luvun alussa, mutta näiden lähteiden autenttisuus on kyseenalaista.¹) Sama kristinuskomyönteisyys päti sellaisiin merkittäviin natsijohtajiin kuin Goebbels ja Göring, vähäisemmistä johtajista puhumattakaan. Esimerkiksi kun natsit ennen heidän valtaannousuaan syytettiin uuden rotu-uskonnon perustamisesta, Beyreuthin aluejohtaja ja sittemmin kansallissosialististen opettajien liiton puheenjohtaja Hans Schemm julisti: ”Meitä syytetään siitä, että haluamme jumaloida rodun idean. Koska rotu on kuitenkin Jumalan tahtoma asia, me emme halua mitään muuta kuin pitää sen puhtaana täyttääksemme Jumalan lain.” (Lain. teoksessa Steigmann-Gall 2003, 35) Hitler oli Schemmin kanssa samaa mieltä. Hän vastusti ajatusta, että natsismi olisi ateismia tai jokin pakanallinen uskonnollinen liike. Vuonna 1928 hän totesi: ”Me emme suvaitse riveihimme ketään, joka hyökkää kristinuskon aatteita vastaan” (lain. teoksessa Steigmann-Gall 2003, 60–61). Hitlerille kansallissosialismi oli kristillinen liike – liike, joka ”tuo esiin elävän Kristuksen aarteet” (Turner 1985, 140)² ja vie käytännössä päätökseen sen, minkä Jeesus aikanaan aloitti: ”Me haluamme vain täyttää Kristuksen elämäntyön” (Turner 1985, 65). Julkisissa esiintymisissään Hitler julisti myöhemminkin – itse asiassa

aina Kolmannen valtakunnan tuhoutumiseen saakka – kristinuskon sanomaa ja eritoten ajatusta, jonka mukaan kansallissosialistit toimivat kaikkivaltiaan Jumalan kutsumuksesta ja kaitselmuksen ohjaamina. Samaa mieltä oli niin ikään Goebbel: ”Me pidämme itseämme Jumalan työkaluina” (lain. teoksessa Steigmann-Gall 2003, 178).

Johtavien kansallissosialistien kristillisuus oli – kuten varmaankin kaikki kristillisuus – määrättyllä tavalla väritynyttä. Se oli ensinnäkin täysin kansakuntakeskeistä: ”Kirkkojen täytyy tuntea olevansa sidottuna kansaan (*Volk*)”, kuten Kolmannen valtakunnan sisäministeri Wilhelm Frick asian ilmaisi vuonna 1935 (lain. teoksessa Steigmann-Gall 2003, 121). Tämä teki natsikristillisyydestä heti katolilaisuuden vastaista, sikäli kuin katolilaisuuden yksi keskeisistä opeista on kirkon universaalisuus. Kansakuntakeskeisen kristillisyyden ytimessä oli vuorostaan ajatus, että Saksan kansa on Jumalan erityisessä suojeluksessa: ”Olemme vakuuttuneita siitä, että kristillisuus ja saksalaisuus ovat yhtyneet niin äärettömän monessa suhteessa, että niitä ei voi enää erottaa toisistaan”, kirjoitti Wilhelm Kube, kansallissosialistisen puoleen Brandenburgin aluejohtaja vuonna 1929 (lain. teoksessa Steigmann-Gall 2003, 71). Ajatus erityisestä saksalaisesta kristillisyydestä ei kuitenkaan ollut mitään uutta. Saksassa oli jo 1700-luvun lopulla alettu korostaa, että jokaisella kansakunnalla on omat henkiset kykynsä ja näihin kykyihin liittyvät historialliset tapansa – uskonto mukaan lukien. Tässä suhteessa ensimmäinen merkittävä saksalainen ajattelija oli epäilemättä Johann Gottfried Herder, josta tulikin sittemmin kansallisuusajattelun ja erityisesti kansallisromantiikan isä. Herderin mukaan kansan uskonnollinen elämä on ilmausta kansan hengestä. Tämä uskonnon ja kansanhengen vastavuoroisuus ei kuitenkaan tarkoittanut antikristillisyyttä. Jokaisella kristityllä kansalla oli vain oma tapansa uskoa ja oma tehtävänsä Jumalan suuressa suunnitelmassa. Näin ajatteli Herder, kuten myös monet hänen aikalaisistaan ja seuraajistaan – mukaan lukien Johann Gottlieb Fichte, Friedrich Schleiermacher, Ernst Morriz Arndt ja Friedrich Ludvig Jahn 1800-luvun alussa. Vuosisadan lopulla tällaista ajattelua edustivat muun muassa (natsienkin ylistämät) Paul de Lagarde ja Kristillissosiaalisen puolueen perustaja Adolf Stöcker (ks. esim. Tilgner 1966; Ericksen 1985). Vuoden 1882 puoluekokouksessa Stöcker julisti: ”Jokaisella kansalla on Jumalan sille suomat lah-

jansa, oma luova henkensä, jota sen tulee seurata” (lain. teoksessa Myllykoski ja Lundgren 2006, 439). Yhteistä näille 1800-luvun ajattelijoille oli paitsi heidän voimakas nationalisminsa ja ajatus kansakunnasta (pikemminkin kuin yksittäisestä ihmisestä) Jumalan ”luomisjärjestyksen” (*Schöpfungsordnung*) keskiössä, myös heidän ankara antisemitisminsä. Kristinuskoko ei ollut vain kansallinen uskonto – se oli olennaisesti juutalaisvastainen uskonto: ”Meidän täytyy löytää tiemme ulos sekasorrosta takaisin saksalais-kristilliseen luovaan henkeen. Kun me löydämme sen, juutalaisuuden valta murtuu”, niin kuin Stöcker asian ilmaisi. (Lain. teoksessa Myllykoski ja Lundgren 2006, 439)

Tämä 1700-luvulla alkanut kehitys tavallaan kulminoitui 1900-luvulla kansallissosialistisessa kristinuskotulkinnassa. Tällaista tulkintaa alettiin hahmottaa jo 1920-luvulla, muutamien nuorten natsiliikkeeseen kuuluneiden pappien sekä yllä mainitun Brandenburgin puoluejohtajan Kuben toimesta. Tältä pohjalta muotoutui 1930-luvulle tultaessa ajatus kansallissosialistisesta kristillisestä liikkeestä, jonka nimeksi Kube ehdotti ”Protestanttiset kansallissosialistit”, mutta joka katolisen Hitlerin väliintulon takia vakiintui muotoon ”Saksalainen kristillinen uskonliike” (*Glaubensbewegung „Deutsche Christen“*) tai yksinkertaisemmin ”Saksalaiset kristityt” (ks. Bergen 1996, 5). Aivan kuten monet 1800-luvun nationalistiset edeltäjänsä, Saksalaiset kristityt korostivat, että kristinuskoko on ennen muuta arjalainen uskonto, joka sulkee ulos alempiarvoiset kansat ja rodut, erityisesti juutalaiset ja juutalaisuuden. Tästä syystä Vanhasta testamentista haluttiin luopua kokonaan ja Uuden testamentin osalta korostettiin evankeliumeja ja evankeliumin kohtia, joita pidettiin erityisen arjalaisina, erityisesti Johanneksen evankeliumia ja Vuorisaarna. Näidenkin osalta pyrittiin ”puhtaasiin” versioihin karsimalla kaikki ne kohdat, jotka viittasivat Vanhaan testamenttiin tai juutalaiseen kontekstiin. (Tätä varten organisoitiin 1930-luvun lopulla useita teologisia tutkimuslaitoksia.) Saksalaisten kristittyjen mielestä Jeesus ei kuitenkaan kuulunut juutalaiseen kontekstiin, sillä heidän mukaansa Jeesus oli arjalainen, vaikka asui juutalaisten keskuudessa. Tästä todisti sekin, että hän taisteli ”miehekkäästi” juutalaisia vastaan – niin kuin muun muassa Vuorisaarna heidän mukaansa osoitti, sikäli kuin sitä pidettiin sodanjulistuksena juutalaisuutta vastaan. (Ks. Bergen 1996, 158–164.)

Saksalaiset kristityt korostivat edustavansa ”positiivista” kristillisyyttä (*Positives Christentum*), toisin sanoen Kristuksen maallista toimintaa tämän uhrikuoleman ja lunastustehtävän sijaan.³ Tämä ”positiivinen” kristillisyyksikään ei kuitenkaan ollut natsien keksintö, vaan melko vaivatonta jatkoa 1800-luvulla alkaneelle historiallisen Jeesuksen esiinnousulle Saksassa. Muiden muassa de Lagarde ja Houston Stewart Chamberlain olivat erottaneet toisistaan elävän, juutalaisia vastaan taistelleen ”saksalais-arjalaisen” Kristuksen teologien Kristuksesta, ja hylänneet jälkimmäisen (ks. esim. Tilgner 1966, 71–78). Samaa korostivat nyt Saksalaiset kristityt, joiden kristillisyyttä kiteytyy kenties parhaiten eräässä järjestön 1930-luvulla levittämän lentolehtisen sanomassa:

Me haluamme tietynlaisen kristillisyyden – sellaisen, jolla on vaikutusta elämässä – kristillisyyden, josta meidän nuoremme voivat sanoa: tämä on elävää, tässä on sankaruutta. Se ei ole vain vanhoille naisille, vaan elämänmyönteisille Kolmannen valtakunnan miehille. (Lain. teoksessa Bergen 1996, 61)

Kaikkein innokkaimmat Saksalaisia kristittyjä edustavat papit tekivät Hitleristä Jumalan lähettämän pelastajan ja julistivat, että ensimmäinen maailmansota oli Saksan Golgata ja natsihallinto sitä seurannut pääsiäinen ja helluntai (ks. Myllykoski ja Lundgren 2006, 347).

Tämän vuonna 1933 lopullisen muotonsa saaneen liikkeen johtoon valittiin protestanttiteologi ja valtakunnanpiispa Ludwig Müller, jonka keskeisenä tavoitteena oli yhdistää Saksan kaikki kristityt saman kirkon alaisuuteen: ”Yksi valtio, yksi kansa, yksi kirkko”, hän julisti syyskuussa 1934 (lain. teoksessa Bergen 1996, 109). Müllerin lisäksi Saksalaisiin kristittyihin kuului sellaisia keskeisiä natsiteologeja kuin Emanuel Hirsch ja Wilhelm Stapel, jotka de Lagarde seuraten olivat kansan (*Volk*) lisäksi sisällyttäneet Jumalan ”luomisjärjestykseen” myös rodun (*Rasse*) käsitteen. Heidän mukaansa Jumala ei ilmoita itsestään ainoastaan kirjoituksessa (*sola scriptura* niin kuin Luther oli opettanut), vaan myös historiassa ja luonnossa, ja sikäli kuin ”rotu” on keskeinen osa historiaa ja luontoa, on sekin osa jumalallista suunnitelmaa, ”luomisjärjestystä”. (Ks. Tilgner 1966, 89–156.) Kun vuonna 1932 Saksalaiset kristityt julkaisivat kymmenen ohjenuoraansa, niistä keskeisimpiä olivat nimeltään Jumalan rotuperustaisen ”luomis-

järjestyksen” puolustaminen: ”Me näemme rodussa, kansayhteisössä ja kansakunnassa elämänlait (*Lebensgesetze*), jotka Jumala on testamentannut meille ja antanut meidän vastuullemme. On Jumalan laki, että me pidämme huolta niiden säilyttämisestä. Rotujen sekoittaminen on siten suuri uhka kansayhteisöllemme (*Volkstum*).” (Lain. teoksessa Bergen 1996, 23) Tästä syystä esimerkiksi avioliitto saksalaisten ja juutalaisten välillä oli ehdottomasti kielletty.

Vaikka kristinuskon natsitulkinta hylkäisikin Lutherin ajatuksen Raamatusta yksinomaisena auktoriteettina, Saksalaiset kristityt eivät suinkaan pitäneet Lutheria vastustajanaan. Luther oli heille useimmiten päinvastoin suuri isänmaallinen sankari. Jo Herder oli nähnyt Lutherissa suuren patriootin. Tämä kuva Lutherista vain voimistui 1800-luvulla, jolloin koko reformaatiota alettiin pitää yhä enemmän saksalaisena kansallisena ilmiönä. Luther ei niinkään uudistanut kristinuskoa, vaan osoitti kansallissankaruutta asettumalla ”Rooman teokratiaa” ja paavia vastaan. Wilhelm II:n keisariksi julistamisen jälkeen Stöcker kirjoitti: ”Pyhä Saksan Evankelinen Keisarikunta on nyt saavutettu”, jatkaen että ”tässä me näemme Jumalan käden työn vuodesta 1517 vuoteen 1871” (lain. artikkelissa Kupich 1967, 41). Ensimmäisen maailmansodan jälkeen tämä Luther-innostus vain lisääntyi. Vaikka toisinaan myönnettiin, kuten Luther-tutkija ja nationalistinen protestanttiteologi Paul Althaus 1920-luvulla, että kansallisuuden käsitettä ei löydy Uudesta testamentista ja että Lutherkaan ei kiinnittänyt siihen juuri mitään huomiota (ks. Kupich 1967, 47), tämä ei estänyt Lutherin – eikä edes Uuden testamentin – käyttöä kansallisiin tarkoituksiin. Näin teki ”luomisjärjestysteologiaa” ja samalla kansan yliveraisuutta suhteessa yksilöön saarnannut Althaus itsekin. (Hitlerin valtaannousua hän piti ”Jumalan lahjana ja ihmeenä” [lain. artikkelissa Ericksen 1986, 547; ks. myös Tilgner 1966, 179–201; Ericksen 1985, 79–119]. Saksalaiset kristityt olivat tässä asiassa luonnollisesti Althausin kannalla. Heillekin Luther oli paitsi saksalainen patriotti, myös puhdasrotuinen arjalainen, joka aloitti saksalaisen veren vallankumouksen vieraita elementtejä ja ennen muuta juutalaisia vastaan. (Ks. Steigmann-Gall 2003, 134–140.) On totta, että jotkut natsit ja erityisesti katoliset ajattelivat, että pikemminkin kuin kunnan nationalisti, Luther oli ensimmäinen uskonnollinen liberaali. Olihan hänen aloittamansa reformaatio paljolti vastuussa

uskonnon ”yksityistymisestä” länsimaissa. Näin ajatteli muun muassa Goebbels (ks. Steigmann-Gall 2003, 54). Saksalaiset kristityt olivat kuitenkin eri mieltä – samoin kuin Hitler, joka *Taistelusaan* korotti Lutherin yhdeksi suurimmista saksalaisista kautta aikojen (Hitler 1941, osa I, 246). Edellisille kansallissosialismi merkitsi itse asiassa Lutherin työn päätökseen saattamista, mikä heille tarkoitti kirkon täydellistä arjalaiastamista ja Saksan uskonnollista yhdistämistä yhden kirkon alaisuuteen (ks. Bergen 1996, 103). Eikä tämäkään mielipide edellyttänyt kovin suurta Lutherin vääristämistä. Luther todellakin ”saksalaisti” kristinuskon, vaikka se ei kenties ollutkaan hänen tarkoituksensa. Hän oli myös raivokas antisemiitti, erityisesti vanhoilla päivillään (ks. esim. Myllykoski ja Lundgren 2006, 254–263).

Kaikki natsit eivät toki kuuluneet Saksalaisiin kristittyihin, vaikka parhaina päivinään liikkeen jäsenmäärä nousi yli 400 000:een. Silti liikkeen mainitseminen tässä yhteydessä on paikallaan, sillä sen piirissä pyrittiin kaikkein ahkerimmin ja systemaattisimmin yhdistämään kristinuskon ja kansallissosialismin ideoita. Tämä yhdisteleminen tapahtui itse asiassa merkittävimpien natsijohtajien suutuisalla avustuksella, sikäli kuin he julkisissa puheissaan viljelivät ahkerasti samaa sanomaa. Esimerkiksi Hitlerin julkiset lausumat 1930-luvun loppulla olivat vielä täysin sopusoinnussa Saksalaisten kristittyjen teologisten spekulatioiden kanssa, vaikka hän eräiden lähteiden mukaan oli luopunut kristinuskosta jo vuonna 1933. Kansallissosialistisen ”vallankumouksen” nelivuotispäivänä vuonna 1937 Hitler valtiopäivillä julisti, että veri ja rotu ovat Jumalan lahja ja hänen työtään. Hitlerin mukaan ”ei ole ihmisten asia keskustella siitä, miksi Kaitseimus loi eri rodut, vaan pikemmin tunnustaa se tosiasia, että se [Kaitseimus] rankaisee niitä, jotka jättävät ottamatta huomioon sen luomistyön” (Hitler 1937). Vielä vuonna 1945 Hitler ilmoitti, että puolustamalla Saksan olemassaoloa, saksalaiset puolustavat kaikkivaltiaan Jumalan työtä (Domarus 1962/1963, osa II, 2196). Monet muutkin Hitlerin lausumat olivat linjassa Saksalaisten kristittyjen oppien kanssa. Hänellekin Jeesus (sinisine silmineen ja vaaleine hiuksineen!) oli nimenomaan esimerkillinen arjalainen soturi ja taistelija, jonka elämäntyötä Kaitseimus on kutsunut hänet jatkamaan. Vuonna 1926 Hitler ilmoitti, että yhdessä kansallissosialistisen liikkeen kanssa hänen tehtävänänsä oli kääntää ”Kristuksen ihanteet teoik-

si” viemällä päätökseen työn, jonka ”Kristus oli aloittanut, mutta jota hän ei voinut loppuun asti toteuttaa” (lain. teoksessa Steigmann-Gall 2003, 27). Hitlerille tämä ihanteiden saattaminen teoksi merkitsi paitsi kristillisten sosiaalisten ohjelmien toteuttamista hyvinvointipolitiikan avulla (köyhiä vaatettamalla ja nälkäisiä ruokkimalla), myös ja ennen muuta juutalaisten vastustamista: ”Puolustautuessani juutalaisuutta vastaan taistelen Herran työn puolesta” (Hitler 1941, osa I, 78).

Muiden natsijohtajien keskuudessa erityisesti Goebbels ja Göring, sekä vähemmän merkittävien joukossa Schemm, aluejohtajat Erich Koch ja Walter Buch, sekä Valtakunnan sisäministeri Wilhelm Frick näyttivät olevan ahkeria kristinuskon puolustajia. Esimerkiksi Goebbels kertoi ihailevansa Uuden testamentin eettisiä ihanteita. Romaanissaan *Michael* (1923) hänen ideaalinen päähenkilönsä asetti Vuorisaarnan ihmiskunnan hienoimaksi tekstiksi: ”Otan Raamatun käsiini ja kaiken iltaa luen yksinkertaista ja suurinta saarnaa, mikä on koskaan annettu ihmiskunnalle: Vuorisaarnaa! ’Autuaita ovat ne joita vanhurskauden vuoksi vainotaan...’” (lain. teoksessa Steigmann-Gall 2003, 21). Vielä 1934 Goebbels näytti uskovansa, että kansallissosialismi teki työtä Kristuksen hengessä väittäen samalla, että itse Kristus näkisi monia yhtymäkohtia hänen opetustensa ja natsien toimien välillä (Steigmann-Gall 2003, 124). Ilmeisestikin ”luomisjärjestysteologiaa” kannattanut Göring vuorostaan vakuutti, että kansallissosialismi seisoo ”positiivisen” kristillisyyden takana – korostaen samalla, että juuri natsiliike on tuonut Saksan kansan, joka ei uskonut mihinkään, takaisin uskoon (Steigmann-Gall 2003, 119–120). Schemm – joka Kolmannessa valtakunnassa tuli tunnetuksi iskulauseesta ”uskontomme on Kristus, politiikkamme isänmaa” – taas julisti, että natsiaatteen (*Ideenwelt*) keskiössä oli nimenomaan kristillisyyden aate (Steigmann-Gall 2003, 26). Tämä oli itse asiassa puolueen virallisen linjan mukaista, sikäli kuin virallisena linjana voidaan pitää vuonna 1920 laadittua ja samanlaisena loppuun asti säilynyttä Kansallissosialistisen työväenpuolueen puolueohjelmaa. Ohjelman pykälässä 24 ilmoitetaan: ”Puolue edustaa positiivisen kristillisyyden näkökantaa sitoutumatta mihinkään määrättyyn uskontunnustuksen muotoon” (lain. teoksessa Steigmann-Gall 2003, 14). Natsiliike näytti toisin sanoen kaiken muun ohella olevan myös kristillinen liike.

Kansallissosialistinen jumalusko

Voidaan tietenkin epäillä, että natsien kristinuskon syleily oli yksinomaan taktista: koska suurin osa saksalaisista oli uskovia kristittyjä, ei kristillisyyden hylkääminen olisi ollut mahdollista ilman laajamittaista vastarintaa. Jossain määrin tämä usein ilmaistu mielipide (esim. Mosse 1975, 80) pitää varmasti myös paikkansa. Niin ikään on otettava huomioon, että kaikki natsit eivät toki olleet kristittyjä, edes positiivisia kristittyjä. Jo varsin varhain liikkeen piirissä alkoi kuulua ääniä, jotka vaativat kristinuskon hylkäämistä kokonaan. Kyse ei kuitenkaan ollut ateismin esiinnostusta vaan vaatimuksesta, että kristillinen Jumala ja uskonto oli korvattava muinaisarjalaisilla ja muinaisgermaanisilla jumalilla ja uskonnoilla – tai pikemminkin niiden modernisoiduilla versioilla.

Eräs keskeisimmistä varhaisista uuspakanallisista natseista oli Erich Ludendorff, yksi ensimmäisen maailmansodan huomattavimmista sotilasjohtajista. Ludendorff vastusti kristinuskoa pitäen sitä täysin kansaiselle (*völkish*) liikkeelle vieraana oppina. Yhdessä vaimonsa Mathilde von Kemnitzin kanssa hän perusti useitakin pakanallisia ja esoteerisia yhdistyksiä, jotka asettivat palvontansa kohteeksi kosmisen Luonnon. Ludendorff joutui kuitenkin varsin pian Hitlerin epäsuosioon ja vuonna 1927 Hitler erotti hänet puolueesta. Osin tämä johtui ilmeisestikin Ludendorffin pakanallisista opeista. (Ks. Steigmann-Gall 2003, 88.) Näin ei kuitenkaan tapahtunut toiselle uuspakanalliselle, Alfred Rosenbergille, joka Ludendorffin tavoin oli kuulunut natsipuolueeseen sen perustamisesta alkaen. Juuri Rosenbergistä tuli puolueen merkittävin uuspakanallisen maailmankuvan esitaistelija. Itseään hän piti jopa jonkinlaisena kansallissosialismin virallisena intellektuellina ja ideologina, mutta tosiasiasa hän ei koskaan tällaista asemaa saavuttanut. Hänestä tuli 1934 kyllä natsipuolueen ”henkisestä ja filosofisesta koulutuksesta” vastaava johtaja, mutta tämän viran vaikutusvalta jäi puolueen ja valtion virallisessa hierarkiassa varsin marginaaliseksi. Rosenbergin vaikutusvalta rajoittuikin lähinnä hänen vuonna 1930 julkaistuun teokseensa, *20. vuosisadan myytti*, sekä hänen sodanaikaiseen toimintaansa valloitetujen itäisten alueiden ministerinä.

20. vuosisadan myytti, joka 1930-luvun kuluessa ylsi lähes miljoonapainokseen, on eklektinen ja lopulta melko käsittämätön teos, jossa yhdistellään mitä moninaisimpia uskonnollisia ja maailmankat-

somuksellisia virtauksia. Yhtäältä se on toki pakanallinen. Rosenberg kritisoi lakkaamatta monia kristinuskon doktriineja ja erityisesti sen oppia rakkaudesta ylimpänä arvona. Todellinen uskonto asettaa Rosenbergin mukaan ylimmäksi hyveekseen kunnian, ei rakkautta. Maailmaa ei ole luotu tyhjästä, vaan siinä toteutuu ikuinen järjestyksen ja kaaoksen välisen taistelun laki, niin kuin indoeurooppalaiset uskonnot hänen mukaansa olivat aina opettaneet – toisin kuin seemiläiset. Eikä yksikään todellinen uskonto, nimittäin pohjoisten kansojen uskonto, voi Rosenbergin mukaan ohittaa rodun käsitettä, sillä maailmanhistoria on rotujen välisen taistelun historiaa – eritoten arjalaisen ja seemiläisen rodun. Toisaalta Rosenberg viittaa teoksessaan usein kristillisiin auktoriteetteihin ylistäen muun muassa Lutheria sekä keskiaikaista dominikaanimunkkia ja mystikkoa Mestari Eckhartia.⁴

Ajattelunsa osittaisista kristillisistä piirteistä huolimatta Rosenberg oli ensimmäinen merkittävä natsi, joka erosi kirkosta. (Rosenberg erosi kirkosta jo vuonna 1933, eli useita vuosia ennen 1937 tapahtunutta SS-johtajien ”kirkkopakoa”.) Hänestä ei kuitenkaan tullut ateistia, vaan ”jumaluskova”, niin kuin näitä ei-kristittyjä uskovia vuodesta 1937 alettiin kutsua. Yleisesti ottaen jumaluskovat (*Gottgläubigen*) hakivat uskonnollista viitepistettä ajattelulleen muinaisarjalaisista ja muinaisgermaanisista uskonnollisista traditioista. Jumaluskovat eivät kuitenkaan olleet mikään yhtenäinen ryhmä. Jotkut heistä uskoivat edelleen jonkinlaiseen ”kristilliseen” Isä Jumalaan, kun taas toiset vannoinvat esimerkiksi germaanisten Wotanin ja Odinin nimiin. Toisaalta he saattoivat yhtä hyvin ”palvoa” intialaisia Atmania ja Brahmania, iranilaista Ahura Mazdaa tai toisinaan jopa Buddhaa. Niin ikään persoonattomammat ”Äiti Maa” tai ”Isä Taivas” olivat usein palvonnan kohteena. (Esimerkiksi ”jumaluskovien” häissä vannottiin uskollisuutta juuri ”Äiti Maan” nimeen [ks. esim. Grunberger 1983, 561].) Tämä jumalien ja uskontojen sekamelska ei kuitenkaan tarkoittanut sitä, ettei jumaluskovilla olisi ollut mitään yhteistä keskenään. Näitä yhteisiä nimittäjiä olivat paitsi heidän antikristillisyytensä ja juutalaisvastaisuutensa, myös usko arjalaisen rodun ja veren ylevyyteen – rodun jota eritoten saksalaiset edustivat. Jumaluskovien jumala, mitä nimeä se milloinkin kantoi, ymmärrettiin taas useimmiten jonkinlaisena panteistisena voimana, joka vaikuttaa kaikkialla elämässä tai luonnossa, ja johon ihminen saa henkilökohtaisen kosketuksen

esimerkiksi oman rotunsa välityksellä. (Tässä mielessä se ei ollut kovinkaan kaukana kansallis-kristillisestä ”luomisjärjestysteologiasta”.)

Tällainen ”jumaluskovaisuus” ei kuitenkaan sekkään ollut mikään natsien keksintö. Etenkin pakanallisten ”jumaluskovien” oppien taustalla oli jo edellisen vuosisadan lopulla virinnyt kiinnostus muinaissaksalaisiin ja muinaisarjalaisiin okkultistisiin ja mystisiin uskontoihin sekä erityisesti näiden uskontojen pohjalta rakentuvaan uuteen elämänmyönteiseen, ”kansaiseen” (*völkish*) ja rodulliseen maailmankatsomukseen. Se asettui vastustamaan länsimaista (useimmiten juutalaisten aikaan saamaa) mekanistista ja rationalistista elämäntapaa syvemmän kansallis-uskonnollisen elämäntapamuksen nimissä. Yhteistä näille mystikoille oli heidän kiinnostuksensa paitsi arjalaisuutta ja muinaisarjalaisia uskontoja, myös riimusymboleita (mukaan lukien hakaristi) ja okkultistisia seremonioita kohtaan.⁵ Natsi-Saksassa tämä innostus muinaisiin pakanauskontoihin, sekä niihin useimmiten liitetty panteistinen maailmankatsomus ja luonnon palvonta, organisoitui aluksi etenkin niin sanotun Saksalaisen uskonliikkeen (*Deutsche Glaubensbewegung*) piirissä. Vaikka uskonliikkeestä ei koskaan tullutkaan virallista puoluejärjestöä, siitä tuli kuitenkin merkittävin pakanauskoiden järjestö Kolmannessa valtakunnassa.

Saksalainen uskonliike oli alusta lähtien eksplisiittisen antikristillinen. Sen perustaja, indologi ja entinen luterilainen pappi Jakob Hauer, muun muassa kielsi kristinuskon kaikki keskeisimmät opit korostaen kristillisyyden elämänvastaisuutta. Ajatus perisyntisestä oli hänelle – samoin kuin Rosenbergilte – erityisen vastenmielinen. Niin kuin Saksalaiseen uskonliikkeeseen kuulunut ja Hauerin opit enemmän tai vähemmän omaksunut (”nietzscheläinen”) filosofi Ernst Bergmann teoksessaan *Työ ja uskonto* kirjoitti: ”Me Saksalaiset uskovat olemme sitä mieltä, että kristillinen synty, syyllisyys ja katumus eivät ole meidän saksalaisen luontomme mukaisia uskonnollisia tunteita” (lain. teoksessa Poewe 2006, 73). Kristinuskon sijaan Heuer ihaili hinduismia ja erityisesti Bhagavad Gitaa (”Jumalan laulu”), joka on yksi hindujen pyhistä kirjoista – ja pyrki yhdistämään hinduajattelua muinaissaksalaiseen mystisismiin, jotka hänen mielestään olivat yhdessä omiaan nostattamaan arjalaisille sopivia uskonnollisia tunteita, uhrimieliä ja jumaluuden välitöntä sisäistä kokemusta (ks. Poewe 2006; Poewe & Hexham 2005, 195–

215). Merkittävimpien natsien keskuudessa erityisesti Heinrich Himmler, vaikka ei ollutkaan Saksalaisen uskonliikkeen jäsen, oli varsin innostunut pakanauskonnollisuudesta, muun muassa maan ja veren myyntitystä, spiritualismista, pakanarituuaaleista, pakanasymboliikasta sekä uudestisyntymisen ideasta (ks. Padfield 1990).⁶ Juuri Himmlerin mielipiteiden ja toimenpiteiden ansiosta antikristillisestä jumaluskovaisuudesta tuli vähitellen melkein sääntö SS-miesten keskuudessa.

Jumaluskovien ja natsikristittyjen eroa ei kuitenkaan pidä liioitella. Vaikka esimerkiksi Hauer kielsi kristinuskon keskeiset perinteiset opit, niin tekivät myös monet Saksalaiset kristityt. Hän ei myöskään kieltänyt Jeesuksen esimerkillistä sankaruutta. Hauerin ihanne oli sama kuin Rosenbergin: Mestari Eckhart, jonka yksi keskeisistä ideoista oli sielussa asustava jumalallinen kipinä, sielun pohjimmainen jumaluus. Itse asiassa tämä sielun jumalallisuus on yksi niistä tekijöistä, joka yhdisti pikemminkin kuin erotti natsipakanalliset natsikristityistä:

Me emme etsi Jumalaa muualta kuin itsestämme. Meille sielu on jumalainen – seikka, josta juutalainen ei tiedä mitään: ’Jumalan valtakunta on teissä’ (Luukas 17.22), niin myös Jumala, joka kuuluu Taivaan valtakuntaan. Me tunnemme, että sielumme on kuolematon, ikuinen alusta lähtien, ja siksi meille ei pidä kertoa, että meidät on luotu tyhjistä. (Lain. teoksessa Steigmann-Gall 2003, 30)

Näin kirjoitti Hitlerin oppi-isä Dietrich Eckhart 1920-luvun alussa (Hitlerin *Taisteluni* on omistettu Eckhartille). Eckhart oli yksi niistä, jotka olivat lanseeranneet näkemyksen Jeesuksesta miehisenä sankarina. Toisaalta on otettava huomioon, että vaikka Hauer ja Rosenberg olivatkin esittäneet Jeesuksen tässä valossa, 1930-luvulla alkoi nousta esiin ääniä, joissa vaadittiin paitsi kristillisten oppien, myös kristillisten sankareiden, kuten Jeesuksen ja Lutherin, hylkäämistä kokonaan. ”Arjalainen Kristus” oli vain kainalosauva niille, jotka ovat liian heikkoja pohjoisten kansojen suurelle vapaudelle, kuten eräässä uuspakanallisessa lehtisessä kirjoitettiin vuonna 1939. Kristus oli korvattava voimakkaammilla sankareilla ja kristillisyyden heikkous, nöyryys ja naisellisuus elämänvoimaisemmilla ja miehekkäämmillä uskonnoilla, joilla on juuret arjalaisen rodun veressä ja isänmaan maaperässä. (Ks. Bergen 1996, 157) Tätä mieltä

oli myös buddhalaisuudesta innostunut Himmler, jonka määräysten mukaisesti kaikki SS-miehet yritettiin pakottaa lopulta eroamaan kirkosta (siinä kuitenkin täysin onnistumatta) ja omaksumaan jumaluskovaisuus (ks. Wolfson 1965, 558–560).

Vaikka uus pakanallisuus olikin voimissaan etenkin 30-luvun lopun natsisaksassa, itse ”Saksalainen uskonliike” ei nauttinut mitään erityistä suosiota natsipuolueessa. Sen julkiset kokoontumiset päivittäin kiellettiin (Gestapon päällikön Heydrichin toimesta) jo vuonna 1935 (ks. Steigmann-Gall 2003, 152). Hitlerin mielestä näiden pakanauskovien kirjoitukset ja puheet olivat itse asiassa olleet aina enemmän tai vähemmän pelkkää roskaa, mukaan lukien Rosenbergin tekeleet (ks. esim. Turner 1985, 227; Speer 1970, 96). Göring piti heitä vuorostaan provokaattoreina, joiden romanttiset unelmat Wotanista ja Thorista vain vahingoittivat natsiliikettä saaden sen näyttämään naurettavalta (ks. Steigmann-Gall 2003, 120). Tämä ei kuitenkaan edelleenkään tarkoittanut sitä, että ateismista olisi tullut jotenkin entistä hyväksyttävämpää natsien keskuudessa. Tärkeintä oli uskoa *johonkin* jumalaan tai jumaluuteen (toisin kuin ”jumalattomat” kommunistit). Esimerkiksi SS-miehille tarkoitettu kirjassa *50 kysymystä ja vastausta*, ensimmäinen kysymys oli: ”Mikä on valasi?” Vastaus: ”Me vannomme sinulle Adolf Hitler, johtajamme ja Saksan valtakunnan kansleri, olevamme uskollisia ja rohkeita. Me lupaamme pyhästi tottelevamme kuolemaan saakka sinua ja sinun asettamiasi periaatteita. Siispä Jumala auttaakoon meitä!” Toinen kysymys: ”Te siis uskotte Jumalaan (*einen Gott*)?” Vastaus: ”Kyllä, minä uskon Herrajumalaan (*einen Herrgott*).” Kolmas kysymys: ”Mitä ajattelette henkilöstä, joka ei usko johonkin Jumalaan?” Vastaus: ”Pidän häntä pöyhkeänä, typeränä ja suuruudenhulluna; hän ei sovi joukkoomme.” (Himmler 1937) Tämä oli jumaluskovien pienin yhteinen nimittäjä: on uskottava jumalaan. Toinen oli se, että jumaluskova ei uskonut johonkin instituutioon jumalansa edustajana – oli se vaikkapa vain Saksalainen uskonliike. Jumaluskovilla ei ollut pappeja, vaan pelkästään messias nimeltä Adolf Hitler – vapahtaja, jonka Jumala oli lähettänyt maan päälle pelastamaan arjalaisen rodun juutalaisuuden ikeestä.

Etenkin siinä vaiheessa, kun raivokas antikristitty Martin Bormann nousi puoluehierarkiassa ja löysi paikkansa lopulta puoluekanslerina ja Hitlerin sihteerinä vuonna 1942, kansallissosialistisen

puolueen (eikä vain SS-joukkojen) linja alkoi hahmottua yhä selkeämmin paitsi antikirkollisena myös antikristillisenä. Jo vuodesta 1937 korkea-arvoisten natsien oli lähes mahdotonta ottaa osaa minkään kirkon työhön. Toukokuussa 1939 papit ja ne ”kansantoverit”, jotka olivat voimakkaasti tunnustuksellisesti sitoutuneita, erotettiin puolueesta. (Steigmann-Gall 2003, 218–223.) Vuonna 1942 Bormann kirjoitti salaisessa kiertokirjeessä puolueen aluejohtajille, että ”kansallissosialistiset ja kristilliset näkemykset ovat yhteen sopimattomia” (lain. teoksessa Conway 1968, 383).⁷ Tämä ei kuitenkaan tehnyt hänestäkään ateistia. Kansallissosialismi ei edes Bormannin mukaan tullut toimeen ilman jumalaa – vaikka tuo jumala ei olisikaan muuta kuin luonnonlakeja hallitseva kaikkivaltias voima:

Kun me puhumme uskosta Jumalaan, me emme tarkoita, kuten naiivit kristityt ja heidän henkiset hyväksikäyttäjänsä, ihmisenkaltaista olentoa joka istuu jossain maailmankaikkeudessa. Me kutsumme Jumalaksi tai kaikkivaltiaaksi luonnonlakeja hallitsevaa voimaa, jonka avustuksella kaikki nämä lukemattomat planeetat liikkuvat maailmankaikkeudessa. (Lain. teoksessa Poewe 2006, 114)

Lopuksi

Toisin kuin neuvostososialismi, kansallissosialismi oli alusta loppuun uskonnollinen liike siinä mielessä, että se ei koskaan kieltänyt ”korkeamman voiman” olemassaoloa. Aluksi se ei näyttäytynyt edes kovin antikristillisenä liikkeenä, vaan päivittäin sen piirissä korostettiin lakkaamatta kristinuskon ja natsiliikkeen yhteensopivuutta. Natsien omaksuma kristillisuus oli kuitenkin määrättyllä tavalla värittynyttä. Ensinnäkin se oli vahvassa mielessä kansakuntasuuntautunutta ja juutalaisvastaista. Toisekseen se oli monessa suhteessa antikirkollista, vaikka aluksi protestanttiset kirkot olivatkin sen erityisessä suosiossa. Kolmanneksi natsikristillisyydelle oli ominaista sen omaksuma ”positiivinen” kristillisuus, mikä tarkoitti painotusta, jossa korostettiin Kristuksen maanpäällisen toiminnan esimerkin seuraamista ilman erityisiä uskonkappaleita. Tämä kristinuskon värittäminen (nationalistinen, antisemiittinen ja ”positiivinen” kristillisuus) ei kuitenkaan ollut natsien keksintö, vaan se asettui melko vaivatta saksalaiseen 1700-luvulta syntyneeseen kristillis-nationalistiseen traditioon.

1930-luvun lopulla kristinuskon joutui yhä enenevässä määrin johtavien natsien (Himmler ja Bormann) hyökkäysten kohteeksi, mikä heikensi paitsi kirkkojen asemaa (erityisesti katolisen kirkon toimintaa oli rajoitettu ankarasti jo aiemminkin), myös vähensi kristillisen symboliikan käyttöä julkisuudessa. Tämä ei kuitenkaan tarkoittanut, että natsit olisivat puhuneet ateismin puolesta. Kristinuskon haluttiin vain korvata ”arjalaisemmilla” pakanallisilla uskonnollisilla muodoilla. Näkyvimpiä näistä uuspakanoista olivat epäilemättä Rosenberg ja Himmler. Etenkään Himmlerin vaikutusta ei pidä vähätellä, sillä hän pani SS-joukkojen johtajana toimeen ohjelmia, joiden tarkoituksena oli pakottaa kaikki SS-miehet luopumaan kristinuskosta ja omaksumaan pakanallisen jumaluskon. Vuonna 1938 tehdyn salaisen laskelman mukaan yli puolet SS-johtajista ilmoittikin olevansa jumaluskovia. (Saman laskelman mukaan kaikista SS-miehistä 51,4% oli protestantteja, 22,7% katolisia ja 25,7% ”jumaluskovia”.) (Ks. Steigmann-Gall 2003, 221.) Jumaluskovaisuus ei kuitenkaan koskaan muodostunut miksiäkään yhtenäiseksi opiksi tai oppiraken-

nelmaksi. Käytännössä jumaluskovaisuus näkyi siinä, että sitä tunnustavat viettivät eri juhlapäiviä kuin kristityt (muun muassa keskikesän ja keski-talven juhlaa ja äitienpäivää), kehittivät uusia rituaaleja tärkeiden tapahtumien ympärille (muun muassa jumaluskovien avioliittoja ja muita perhe-tapahtumia silmälläpitäen) sekä rakensivat ja omia, jumaluskoville tarkoitettuja temppeleitä ja pyhä-töjä.

Yhtä kaikki, vaikka Hitler (joka ei koskaan eronnut katolisesta kirkosta) ja moni muukin natsi-puoleen johdossa vannoni tieteellisen maailmanku-van nimeen, samalla on huomattava, että tieteen kohteena ollut maailma ei ollut ”jumalaton”. Lähes poikkeuksetta jokainen johtava natsi uskoi loppuun asti johonkin korkeampaan voimaan, johonkin transsendenttiin, jonka suhteen ihminen on vain väline, suuren jumalallisen suunnitelman toteutta-ja: ”Sinulle, meidän Führerimme, me vannomme uskollisuutta”, sillä sinä olet ”korkeamman voiman instrumentti”, niin kuin Rudolf Hess asian ilmaisi (Hess 1940, 63).⁸

VIITTEET

¹ Näistä antikristillistä Hitleriä esittelevistä lähteistä keskeisimmät ovat Herman Rauschningin vuonna 1939 julkaistu ”Gespräche mit Hitler” sekä Hitlerin ”Pöytäpuheet” (*Bormann-Vermerke*), jotka koostuvat hänen keskusteluis-taan lähimpien puoluetovereiden kanssa vuosina 1941–1944. Nämä puheet kirjattiin ylös Hitlerin tuolloisen sihtee-rin ja ankaran kristinuskon kriitikon Martin Bormannin aloitteesta. Niiden mukaan Hitler oli alkanut vieraantua kristinuskosta jo vuonna 1933: ”Omaksuin [antikristillisen] asenteeni 21. maaliskuuta 1933, kun kieltäydyin ottamasta osaa kahden kirkon organisoimaan jumalanpalvelukseen Potsdamissa, joka oli järjestetty valtiopäivien avajaisten ta-kia” (Hitler 1980, 303). Ei kuitenkaan ole selvää, missä määrin *Bormann-Vermerkeä* (josta on itse asiassa olemassa kaksikin erilaista versiota) voidaan pitää luotettavana läh-teenä. Esimerkiksi Ian Kershaw epäilee sen autenttisuutta (ks. Kershaw 1998, xiv). Richard Carrier on tästä jopa täysin varma. (Carrier 2003, 561–576). Rauschningin ”Gespräche mit Hitler” on sen sijaan tätä nykyä tuomittu yleisesti väärennöksenä ja pelkkänä sotapropagandana (ks. Steigmann-Gall 2003, 28–29).

² Henry Ashby Turnerin toimittama teos *Hitler: Memoirs of a Confidant* koostuu Otto Wagenerin muistiinpanoista hänen keskusteluisista Hitlerin kanssa vuosina 1929–1933. Wagener kuului tuohon aikaan Hitlerin sisäpiiriin, mutta ajautui natsien valtaannousun aikoihin tämän epäsuosioon. Wagenerin muistiinpanoihin, aivan kuten Rauschningin vas-taaviin sekä *Bormann-Vermerkeen*, on kuitenkin hyvä suh-

tautua määrättyllä varauksella. Toisin kuin kahden muun Wagenerin muistiinpanojen sisältö käy kuitenkin varsin hy-viin yksin Hitlerin julkisten puheiden kanssa, mikä antaa niille määrättyä todistusvoimaa.

³ Tämä selittää myös sen, että Paavalin kirjeet edustivat heille mitä ilmeisintä ”juutalaisuutta”, erityisesti syystä, että niissä Jeesuksen elämän ja opetusten sijaan korostettiin tä-män ylösnousemista ja tuonpuoleisuutta ylipäätään. (Ks. Steigmann-Gall 2003, 13–50.)

⁴ Eckhartin käsite ”sielunkipinä” (*Seelenfünklein*) on Rosenbergin oman uskonnollisen ajattelun keskiössä (ks. Rosenberg 1933, 217–259). Jumala ei Rosenbergin mukaan ole mikään etäinen ja pelottava hahmo niin kuin Vanha tes-tamentti antaa ymmärtää, sillä jumaluus on läsnä jokaisessa sielussa ”sielunkipinä”, niin kuin Eckhart opetti. Ihmisen tehtävänä on vuorostaan ”sisäisen työn” avulla pyrkiä tiedostamaan tuon kipinän ”sanoma”. Vain näin hän saa kos-ketuksen rodun elämään. (Rosenberg 1933, 222.)

⁵ Näistä varhaisemman okkultisteista ja luontomystikoista mainittakoon vuosisadan vaihteessa vaikuttaneet teosofi-sen liikkeen perustaja Madame Blavatsky, riimutieteen per-ustaja Guido von List sekä teozoologiaksi (jumaluuselä-mäntiede) omaa oppiaan kutsuma Jörg Lanz von Liebenfels. Vuosisadanvaihteen okkultisteista natsipakanallisuuden edeltäjinä (ks. esim. Goodrick-Clarke 1992; Mosse 1999).

⁶ Muista näkyvistä pakanallisuuden puolestapuhujista natsi-Saksassa mainittakoon maatalousministeri Walther Darré, antropologi Hans F. K. Günther ja filosofi Alfred Bäumler.

⁷ Eräiden lähteiden (*Bormann-Vermerke*) mukaan Hitler olisi itsekin tuominut kristillisyyden juutalaisena keksintö: ”Raskain isku, joka koskaan on kohdannut ihmiskuntaa, oli kristillisyyden synty. Bolsevismi on kristinuskon äpärä. Molemmat ovat juutalaisten keksintöjä.” (Hitler 1980, 41.) On kenties merkillepantavaa, että Henry Pickerin *Hitlers Tischgesprächessä*, joka on vuonna 1951 julkaistu versio *Bormann-Vermerkestä*, ei ole yllämainittua Hitlerin lausumaa eikä monia muitakaan kristinuskon vastaisia lausumia,

jotka voidaan löytää Francois Genoudin kokoamasta ja vuonna 1980 julkaistusta *Monologe im Führerhauptquartierista*. Julkisuudessa Hitler ei koskaan kieltänyt kristinuskoa. *Bormann-Vermerkenkin* perusteella hän ylisti loppuun asti Jeesusta. ”Jeesus taisteli aikansa materialismia vastaan ja siten juutalaisia vastaan” (Hitler 1980, 412).

⁸ Rudolf Hessin puhe vuonna 1934 sen jälkeen, kun Hitler oli kansanäänestyksen tukemana saanut itselleen täydet valtaoikeudet Führerinä.

LÄHTEET

- Bergen, Doris L. 1996. *Twisted Cross: The German Christian Movement in the Third Reich*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press.
- Carrier, Richard 2003. ”Hitler’s Table Talk: Troubling Finds.” *German Studies Review*, Vol. 26, No 4.
- Conway, John 1968. *The Nazi Persecution of the Churches*. London: Weidenfeld & Nicolson.
- Domarus, Max 1962/1963. *Hitler, Reden und Proklamationen 1932–1945. Band I Triumph. Zweiter Halbband 1935–1938*. München: Süddeutscher Verlag.
- Domarus, Max 1962/1963. *Hitler, Reden und Proklamationen 1932–1945. Band II Untergang. Zweiter Halbband 1941–1945*. München: Süddeutscher Verlag.
- Ericksen, Robert P. 1985. *Theologians under Hitler: Gerhard Kittel, Paul Althaus and Emmanuel Hirsch*. New Haven: Yale University Press.
- Ericksen, Robert P. 1986. ”The Political Theology of Paul Althaus: Nazi Supporter.” *German Studies Review*, Vol. 9, No. 4.
- Goodrick-Clarke, Nicholas 1992. *The Occult Roots of Nazism. Secret Aryan Cults and Their Influence on Nazi Ideology: The Ariosophists of Austria and Germany, 1890–1935*. London: Tauris & Co.
- Grunberger, Richard 1983. *A Social History of the Third Reich*. London: Weidenfeld & Nicolson.
- Hess, Rudolf 1940. ”Die Wahl Adolf Hitlers zum Führer.” Teoksessa Hess, *Reden*. München: Zentralverlag der NSDAP.
- Himmler, Heinrich 1937. *Die Schutzstaffel als antibolschewistische Kampforganisation*. München: Zentralverlag der NSDAP. <http://www.archive.org/details/DieSchutzstaffelAlsAntibolschewistischeKampforganisation>
- Hitler, Adolf 1937. Puhe Saksan valtiopäivillä tammikuussa. <http://www.hitlers-reden.de/zeige.php?was=19370130>
- Hitler, Adolf 1941. *Taisteluni*. Osa I. Porvoo: WSOY.
- Hitler, Adolf 1980. *Monologe im Führerhauptquartier 1941–1944*. Hamburg: Albrecht Knaus.
- Kershaw, Ian 1998. *Hitler 1889–1936 Hubris*. London: Norton & Company.
- Kupich, Karl 1967. ”The ‘Luther Renaissance’.” *Journal of Contemporary History*. Vol. 2, No. 4.
- Mosse, George L. 1975. *The Nationalization of the Masses. Political Symbolism and Mass Movements in Germany from the Napoleonic Wars through the Third Reich*. New York: Howard Fertig.
- Mosse, George L. 1999. *The Fascist Revolution: Toward a General Theory of Fascism*. New York: Howard Fertig.
- Myllykoski, Matti ja Lundgren, Svante 2006. *Murhatun Jumalan varjo. Antisemitismi kristinuskon historiassa*. Helsinki: Yliopistopaino.
- Padfield, Peter 1965. *Himmler: Reichsführer SS*. London: Macmillan, 1990.
- Poewe, Karla & Hexham, Irvin 2005. ”Jakob Wilhelm Hauer’s New Religion and National Socialism.” *Journal of Contemporary Religion*, Vol. 20, No 2.
- Poewe, Karla 2006. *New Religions and the Nazis*. London: Routledge.
- Rosenberg, Alfred 1933. *Der Mythos des 20. Jahrhunderts*. München: Hoheneichen Verlag.
- Speer, Albert 1970. *Inside the Third Reich*. New York: Macmillan.
- Steigmann-Gall, Richard 2003. *The Holy Reich*. Cambridge: The Cambridge University Press.
- Tilgner, Wolfgang 1966. *Volksnomostheologie und Schöpfungsglaube*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Turner, Henry Ashby (toim.), *Hitler: Memoirs of a Confidant*. New Haven: Yale University Press.
- Wolfson, Manfred 1965. ”Constraint and Choice in the SS Leadership.” *The Western Political Quarterly*. Vol. 18, No. 3.